

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏNİN ELMİ VƏ PUBLİSİSTİK YARADICILIĞINDA MİLLİ TƏFƏKKÜR VƏ DİL MƏSƏLƏSİ

İxtisas: 5715.01 – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil
və tənqid
5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Nəcibə Kamal qızı Bağırzadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyinin “Yeni və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və təqdimi şöbəsi”ndə yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor
Rafael Baba oğlu Hüseynov

Rəsmi opponentlər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Vaqif Soltan oğlu Verdiyev

Filologiya elmləri doktoru, dosent
İradə Əyyub qızı Musayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Təranə Xanlar qızı Rüstəмова

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.31 –Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri

Dissertasiya şurasının elmi katibi

Elmi seminarın sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor
Rafael Baba oğlu Hüseynov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
İlhamə Mürsəl qızı Gültekin

Filologiya elmləri doktoru, professor
Asif Abbas oğlu Hacıyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanda Cümhuriyyətin qurulması ilə nəticələnən istiqlal savaşı öz başlanğıcını ədəbi fikir tariximizdən götürmüşdür. 1813-cü ildə “Gülüstan”, 1828-ci ildə “Türkmənçay” müqaviləsi ilə İran və Rusiya tərəfindən bölüşdürülən, rus və fars şovinizmi nəticəsində milli köklərindən ayrı salınan Azərbaycanın tarixi taleyi dövrün aydınlarını milli maarifçilik ideyalarını yaymağa sövq etmişdir. Siyasi fəaliyyəti ilə yanaşı ədəbi fəaliyyətə bir maarifçi kimi başlayan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə də milli dil, milli təfəkkür kimi tale yüklü yazıları ilə bu mübarizənin önündə getmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycanın istiqlalı uğrunda həm publisist, ədib, həm də siyasətçi kimi eyni vaxtda və eyni dərəcədə mücadilə etmişdir. Dövlət qurmaq, onu dünyaya tanımaq uğrunda apardığı siyasi mübarizədə elmi-bədii yaradıcılığı mühüm rol oynamışdır. Təəssüf ki, Cümhuriyyət qurucusu öz xalqına yalnız sovet imperiyası dağıldıqdan sonra tanınılmışdır.

Tədqiqatçı Mövsüm Əliyev ilk dəfə 1988-ci ildə “Odlar yurdu” qəzetinin sentyabr sayında M.Ə.Rəsulzadə haqqında məqalə dərc etdirmiş, daha sonra 1990-cı ildə Bakıda nəşr edilən “Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi”¹ kitabına ön söz yazmışdır.

M.Ə.Rəsulzadənin əsərlərinin toplanması, siyasi fəaliyyətinin, ədəbi və elmi yaradıcılığının öyrənilməsində professor Şirməmməd Hüseynovun hazırladığı² M.Ə.Rəsulzadə əsərlərinin 5 cildliyi, onun Bakının tarixi haqqında yazdığı məqalələr toplusu “Bakı və Azərbaycan tarixinə dair əsərlər” (1918-1919)³, ona həsr edilmiş silsilə məqalələri ilə sonrakı tədqiqatçılar üçün yeni cığır açmışdır.

¹ Rəsulzadə, M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi / M.Ə.Rəsulzadə. – Bakı: Gənclik, – 1990, – 112 s.

² Rəsulzadə, M.Ə. Əsərləri. [5 cilddə] / M.Ə.Rəsulzadə. – Bakı: Azərnəşr, – c.1. – 1992, – 470 s.

³ Rəsulzadə, M.Ə. Bakı və Azərbaycan tarixinə dair əsərlər (1918-1919) / araş. top. ərəb əlifbasından latin qrafikasına çevirən Ş.Hüseynov; – Bakı: Qanun Nəşriyyatı, – 2013, – 160 s.

Professor Nəsiman Yaqublu “Məmməd Əmin Rəsulzadə”⁴, “Azərbaycan Milli istiqlal mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə”⁵, “Azərbaycan – Polşa əlaqələrində M.Ə.Rəsulzadənin rolu”⁶ kitablarında Rəsulzadə irsini tarixi yöndən araşdırmış, “Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ensiklopediyası”nda⁷ onun siyasi fəaliyyəti ilə yanaşı Azərbaycanın tanınmış şair və yazıçıları haqqında fikirlərinə yer ayırmışdır. Filologiya elmləri doktoru, yazıçı Elçin “Məmməd Əmin Rəsulzadə”⁸ əsərində M.Ə.Rəsulzadəni görkəmli ədəbiyyatşünas kimi qiymətləndirmişdir. Professor Vaqif Sultanlı “Məmməd Əmin Rəsulzadənin ədəbi dünyası”⁹ əsərində ədibin ədəbi-bədii və elmi-nəzəri irsini, “Ağır yolun yolçusu”¹⁰ kitabında elmi yaradıcılığını, “İstiqlal sevgisi”¹¹ monoqrafiyasında isə ədəbi-tənqidi fəaliyyətini araşdırmışdır. Professor Şamil Qurbanov “Məmməd Əmin Rəsulzadə”¹² kitabında M.Ə.Rəsulzadənin elmi və publisistik irsinin milli ideologiyanın formalaşmasında mühüm rolunu qeyd etmişdir. Tarix elmləri doktoru Aydın Balayevin “Məhəmməd Əmin Rəsulzadə”¹³, “Məmməd Əmin Rəsulzadə. Qürbətdə vətən davası. 1922-1943”¹⁴ kitabları ədib haqqında yazılan dəyərli tədqiqatlardır.

⁴ Yaqublu, N. Məmməd Əmin Rəsulzadə / N.Yaqublu. – Bakı: Gənclik, – 1991, – 308 s.

⁵ Yaqublu, N. Azərbaycan Milli istiqlal mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə: / tarix üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2001. – 131 s.

⁶ Yaqublu, N. Azərbaycan – Polşa əlaqələrində M.Ə.Rəsulzadənin rolu / N.Yaqublu. – Bakı: Adiloğlu, – 2007, – 212 s.

⁷ Yaqublu, N. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ensiklopediyası / N.Yaqublu. – Bakı: Kitab klubu, – 2013, – 506 s.

⁸ Elçin. Məmməd Əmin Rəsulzadə / Elçin. – Bakı: Şərq-Qərb, – 1994, – 24 s.

⁹ Sultanlı, V. Məmməd Əmin Rəsulzadənin ədəbi dünyası. Dərs vəsaiti / – Bakı: Bakı Universiteti, – 1993, – 153 s.

¹⁰ Sultanlı, V. Ağır yolun yolçusu / V.Sultanlı. – Bakı: Azər nəşr, – 1996, – 196 s.

¹¹ Sultanlı, V. İstiqlal sevgisi / V.Sultanlı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2014, – 252 s.

¹² Qurbanov, Ş. Məmməd Əmin Rəsulzadə / Ş.Qurbanov. – Bakı: Nurlan, – 2001, – 132 s.

¹³ Balayev, A. Məmməd Əmin Rəsulzadə / Balayev.A. – Bakı: Çıraq nəşriyyatı, – 2012, – 286 s.

¹⁴ Balayev, A. Məmməd Əmin Rəsulzadə. Qürbətdə vətən davası. 1922–1943 / Balayev.A. – Bakı: “Pergament” Y.E., – 2019, – 200 s.

M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami”¹⁵ monoqrafiyası 1991-ci ildə professor Rüstəm Əliyev tərəfindən Azərbaycan türkcəsinə çevirmiş, “Bolşeviklərin Şərq siyasəti”¹⁶ əsəri isə 1994-cü ildə professor Asif Rüstəmli tərəfindən ərəb və latın qrafikasından transliterasiya edilərək çapa hazırlanmışdır.

M.Ə.Rəsulzadənin irsi Azərbaycandan kənar da araşdırılıb öyrənilmişdir. Türkiyədə Rəsulzadənin silahdaşlarından olan Feyzi Aküzümün “M.Əmin Rəsulzadəyə görə çeşidli cəbhələriylə Azərbaycan istiqlal mücadiləsi”¹⁷, Balıqəsir Universitetinin professoru Səbahəddin Şimşirin “Mehmed Emin Resulzade” (həyat və şəxsiyyəti)¹⁸, “Azəri edebiyatı araşdırmaları”¹⁹ toplusu və M.Ə.Rəsulzadənin külliyyatının üç cildini nəşrə hazırlayan İzmir Egey Universitetinin professoru Əli Yavuz Akpınarın və b. kitabları da bu qəbildəndir.

Son illər M.Ə.Rəsulzadənin ədəbi görüşlərinin öyrənilməsinə diqqət artmışdır. Filologiya elmləri doktorları Nıqpur Cabbarlı və Şamil Vəliyevin Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası kitablar seriyasından tərtib edib nəşrə hazırladıqları Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin mühacirət dövründə ədəbiyyata həsr olunmuş elmi-publisistik məqalələri, monoqrafiyaları²⁰ ayrıca kitab halında çap edilmişdir. Professor Vaqif Sultanlı 1995-ci ildə “Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin həyatı və ədəbi fəaliyyəti” mövzusunda elmlər doktoru dissertasiyası²¹ müdafiə etmişdir. 2001-ci ildə Nəsiman

¹⁵ Rəsulzadə, M.Ə. Azərbaycan şairi Nizami / M.Ə.Rəsulzadə. – Bakı: Çıraq, – 2008, – 411 s.

¹⁶ Rəsulzadə, M.Ə. Bolşeviklərin Şərq siyasəti / tərt.ed. A.Rüstəmli; – Bakı: Sabah, – 1994, – 134 s.

¹⁷ Aküzüm, F. M.Emin Resulzadeye göre çeşitli cepheleriyle Azerbaycan İstiklal Mücadelesi / F.Aküzüm. – Ankara: – 1977, – 20 s.

¹⁸ Şimşir, S. Mehmet Emin Resulzade / S.Şimşir. – İstanbul: Post Yayın Dağıtım, – 2019, – 176 s.

¹⁹ Akpınar, Y. Azəri Edebiyatı Araşdırmaları / Y.Akpınar. – İstanbul: Degah yayınları, –1994, – 514 s.

²⁰ Cabbarlı, N. Mühacirət və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri / N.Cabbarlı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015, – 56 s.

²¹ Sultanlı, V. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin həyatı və ədəbi fəaliyyəti: / filol. üzrə e. d-ru. dis. / – Bakı, – 1995, – 320 s.

Yaqublu “Azərbaycan milli istiqlal mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə”²² mövzusunda fəlsəfə doktoru dissertasiyası müdafiə etmiş, ictimai-siyasi xadimin Azərbaycanın istiqlalı uğrunda apardığı mübarizə fonunda onun ədəbi yaradıcılığına da toxunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Azərbaycan milli istiqlal hərəkatının lideri, ədəbiyyatşünas alim-publisist M.Ə.Rəsulzadənin tarixi dövr və ictimai-siyasi mühiti qiymətləndirən publisistik yazıları, çağdaş və klassik ədəbiyyat, eləcə də folklorla bağlı elmi araşdırmaları tədqiqatın əsas obyektini təşkil edir.

Türkçü ideoloqun milli istiqlal məfkurəsinin yaranmasında, inkişafına təkan verməsində, düşüncələrdə kök salıb yaşamasında mühüm rol oynayan, milli özünüdərk və tərəqqiyə səsləyən yaradıcılığını, xüsusən də, ana dili haqqında konsepsiyasını təyin etmək dissertasiyanın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. M.Ə.Rəsulzadə yaradıcılığında milli istiqlal mübarizəsində mühüm rol oynayan milli dil və təfəkkürlə bağlı mövzuların işıqlandırılması, ədibin qaldırdığı məsələlərin, elmi və ədəbi yaradıcılığının müasirliklə əlaqəsi, eyni zamanda elmi və bədii yaradıcılığını şərtləndirən ictimai-siyasi, ədəbi-bədii mühitlə bağlı araşdırmalar dissertasiya işinin əsas tədqiqat məqsədini təşkil edir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

– Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin elmi və publisistik əsərlərini tədqiqata cəlb etmək və işlənmə dərəcəsini müəyyən etmək;

– Ədibin publisistikasında azərbaycançılıq və istiqlalımızın təbliği, bunların ədəbi-elmi fikrimizin inkişafında və publisistika tariximizdəki rolunu müəyyənləşdirmək;

– Rəsulzadənin Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğinə yönəlmiş əsərlərinin metodoloji əhəmiyyətini dəyərləndirmək;

– Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin nizamişünaslıqda yaratdığı elmi istiqamətləri müəyyənləşdirmək;

²² Yaqublu, N. Azərbaycan Milli istiqlal mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə: / tarix üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2001. – 131 s.

Tədqiqatın metodları. Mövzunun tədqiqində müqayisəli-tipoloji təhlil metodu əsas götürülmüş, ədəbiyyatşünaslıq və sistemli təhlil prinsiplərindən də istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin milli dil və təfəkkürlə bağlı yaradıcılığını tədqiq etmək və mövzunu tam şəkildə əhatə etmək üçün müdafiəyə çıxarılan müddəalar aşağıdakılardır:

– İlk gəncliyindən ömrünün sonuna qədər milli mücadilə aparən M.Ə.Rəsulzadənin istiqlalımızın qazanılmasında rolu və yeri;

– M.Ə.Rəsulzadənin Cümhuriyyət Parlamentində milli dil ilə bağlı fəaliyyəti ilə yanaşı, “Azərbaycan” qəzetində işıqlandırılan çıxışları, siyasi nitqləri və məqalələrinin əhəmiyyəti;

– M.Ə.Rəsulzadənin ilk qələm təcrübələri çap edilən “Şərqi-Rus” qəzetində maarifçilik ideyalarının təbliği;

– M.Ə.Rəsulzadənin “Tərəqqi” qəzetində dərc edilən məqalələrində Cənubi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın milli dil və məktəbsizlik problemlərinin əks olunması;

– M.Ə.Rəsulzadənin “İqbal” qəzetində çap edilən resenziyalarında milli dil məsələsinə önəm verilməsi və “Şəlalə” jurnalında ədəbi dil ilə bağlı məqalələrinin əhəmiyyəti;

– M.Ə.Rəsulzadənin “Türk yurdu” jurnalında çap edilən “İran türkləri” məqalələrində türk dünyasına verdiyi bilgilərin əhəmiyyəti;

– M.Ə.Rəsulzadənin “Açıq söz” qəzetində milli dil və təfəkkürlə bağlı məqalələrinin əhəmiyyəti;

– M.Ə.Rəsulzadənin publisistik və nəzəri filoloji əsərlərində dil və üslub xüsusiyyətləri;

– Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsində M.Ə.Rəsulzadənin sovet tədqiqatçılarından fərqli yaratdığı yeni istiqamət.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. M.Ə.Rəsulzadənin elmi və bədii yaradıcılığı müstəqillik əldə edildikdən sonra öyrənilməyə başlanmışdır. Bu dövrdən etibarən aparılan tədqiqat işləri, dissertasiyalar mövcuddur ki, onların əsasında M.Ə.Rəsulzadənin elmi və bədii yaradıcılığını izləmək mümkündür. Müasir mərhələdə isə M.Ə.Rəsulzadənin milli təhsilin inkişafı, ana dilinin təhsildəki, milli təfəkkürdəki, müstəqil dövlətdəki yeri, ədəbiyyatda milli ruhun əks olunması, milli düşüncəli ədiblərin dəyərləndirilməsi kimi

yaradıcılığının səciyyəvi xüsusiyyətlərinin, bütünlükdə ədəbiyyatşünaslıq görüşlərinin ardıcıl şəkildə yenidən araşdırılmasına təşəbbüs edilmişdir. M.Ə.Rəsulzadənin həyat və fəaliyyəti müxtəlif aspektlərdən tədqiq olunsa da, onun elmi və publisistik yaradıcılığında milli təfəkkür və dil məsələləri indiyə qədər ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır. İlk dəfə olaraq bu dissertasiya işində bu məsələ geniş və ətraflı şəkildə araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. İşin elmi müddəə və nəticələrindən M.Ə.Rəsulzadə irsi ilə maraqlanan tədqiqatçılar, ali və orta məktəb müəllimləri, ədəbiyyatşünas və dilçilər istifadə edə bilərlər. Dissertasiyadan aspirantlar, gənc tədqiqatçılar, ali məktəblərin filologiya fakültələrinin tələbə və magistrləri də faydalana bilərlər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin “Yeni və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və təqdimi” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları və başlıca elmi yenilikləri Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi ayrı-ayrı jurnal və məcmuələrdə, eyni zamanda xarici ölkələrin müvafiq elmi nəşrlərində dərc edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi.

Dissertasiyanın strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya giriş (16 452 şərti işarə), üç fəsil (birinci fəsil 4 paragraf – 85 961 şərti işarə; ikinci fəsil 4 paragraf – 72 014 şərti işarə; üçüncü fəsil 3 paragraf – 80 723 şərti işarə), nəticə (8 331 şərti işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın ümumi həcmi 263 481 şərti işarədir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində işin ümumi səciyyəsi kimi mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsindən bəhs edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyən edilmiş,

müdafiyyə çıxarılan əsas elmi müddəalar açıqlanmış, işin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

“M.Ə.Rəsulzadənin elmi-publisistik irsi və müasirlik” adlı birinci fəslə dörd paragrafdan ibarətdir. **“M.Ə.Rəsulzadənin ömür yolu və məfkurə mübarizələri”** adlı birinci paragrafdakı Cümhuriyyətinin qurucusu, ictimai-siyasi xadim, ədib, publisist, ədəbiyyatşünas alim Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Bakıdan başlayıb Ankarada bitən ömür yolundan bəhs edilmiş, siyasi fəaliyyəti ilə yanaşı ədəbi və filoloji irsi araşdırılmışdır.

Milli istiqlal hərəkatının öndəri M.Ə.Rəsulzadənin 1903-cü ildə ilk dəfə “Şərqi-Rus”, daha sonra “İrşad”, “İqbal”, “Təkamül” qəzetlərində publisist kimi məqalələrlə çıxış etdiyi qeyd olunmuşdur. 1907-ci ildə “Nagəhan bəla”, 1908-ci ildə çarlıq əleyhinə yazdığı “Qaranlıqda işıqlar” adlı pyesinin tamaşaya qoyulduğu, 1909-cu ildə “Tərəqqi” qəzetinin müxbiri kimi İrana səfəri, 1911-ci ildə çar Rusiyasının təzyiqləri ilə ölkəni tərk edərək Türkiyəyə getməsi, burada dünyagörüşü və siyasi baxışlarının formalaşmasında böyük rol oynayan “Türk ocaqları” təşkilatı və “Türk yurdu” dərgisi ilə yaxından tanış olması haqqında məlumat verilmişdir.

1913-cü ildə Romanovlar sülaləsinin 300 illiyi münasibətilə Bakıya dönmə M.Ə.Rəsulzadənin milli təfəkkür və dil məsələsi ilə bağlı çalışmalarını davam etdirməsi qeyd edilmişdir. Onun 1917-ci ildə Bakıda, Qafqaz müsəlmanları qurultayında, daha sonra Moskvada Rusiya Müsəlmanları qurultayında ərazi muxtariyyət təşəbbüsü ilə çıxışı, 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanda Cümhuriyyət qurulan zaman Milli Şuranın sədri seçilməsi haqqında məlumat verilmişdir. 1920-ci il işğaldan sonra M.Ə.Rəsulzadənin qürbətdə istiqlal savaşını davam etdirməsi, mühacirlərin təşkilatlanmasına çalışması, sovet siyasi rejiminin ifşasına yönələn elmi-publisistik məqalələrlə mətbuatda çıxışlar etməsi qeyd edilmişdir. 1926-cı ildə Parisdə rus imperiyasının iç üzünü göstərməklə Rusiyada yaşayan digər məhkum xalqların problemlərini işıqlandıran “Prometey” hərəkatının yaradıcılarından, eyni adlı jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən biri kimi fəaliyyət göstərməsi, rəhbərliyi ilə İstanbulda “Odlu yurd”, “Azəri-türk”, “Yeni Türküstan” məcmuələri, “Bildiriş” qəzetinin çap edildiyi, bu

mətbu orqanlarda “Tutduğumuz yol”, “Çöhrəmiz”, “Rusiya köləliyində”, “Bu günün ilhamı” kimi apardığı Azərbaycan davasını əks etdirən siyasi məqalələri dərc edilməsi haqqında məlumat verilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə yaradıcılığını tədqiq edən Türkiyəli alim Səbahattin Şimşir onun ədəbiyyat və siyasət aləmində gördüyü işlərdən yazarkən qeyd edir ki: *“Azərbaycanın müstəqillik mücadiləsi apardığı və müstəqil olduğu illərdə siyasi fəaliyyəti elmi fəaliyyətindən üstün olmuşdur. Mühacirətdə apardığı mücadilə illərində isə elmi fəaliyyəti siyasi fəaliyyətini üstələmişdir”*.²³

M.Ə.Rəsulzadənin tarixi-siyasi mövzuda yazdığı “Azərbaycan Cümhuriyyəti” əsərində tədqiqata cəlb edilmiş, onun özünəməxsus üslubu və dilinin gözəlliyi özünü aydın şəkildə göstərdiyi qeyd olunmuşdur.

M.Ə.Rəsulzadənin 1931-ci ildə Rusiya hökumətinin təkidi və tələbi ilə Türkiyəni tərk etməyə məcbur olduqdan sonra-1936-cı ildə Berlində “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı”, Parisdə isə fransız dilində “Azərbaycan” kitablarının nəşr edildiyi, 1941-ci ildə Rumıniyada olarkən məşhur “Azərbaycan şairi Nizami” elmi monoqrafiyasını yazması, 1947-ci ildə Türkiyəyə qayıdaraq iki il çalışdıqdan sonra bu günədək Ankarada fəaliyyətini davam etdirən “Azərbaycan Kültür Dərnəyi”ni yaratması, Milli Təhsil Nazirliyində, Milli Kitabxanada işləməsi, 1953-cü ildə Almaniyaya dəvət alaraq “Amerikanın səsi” radiosunda 28 May günü münasibətilə xalqa müraciəti vurğulanmışdır. 1955-ci ilin 6 mart günü Ankarada dünyasını dəyişən M.Ə.Rəsulzadənin Əsri məzarlığında dəfn olunduğu qeyd edilmişdir.

“Azərbaycan milli təfəkkürünün formalaşması və milli dilin saflığı uğrunda M.Ə.Rəsulzadənin çalışmaları” adlı ikinci paragrafda osmanlı türkcəsi ilə sadə türkcənin tərəfdarı olan ədiblər arasında mübahisələr gedən bir dövrdə M.Ə.Rəsulzadənin “Şələlə” jurnalında dərc edilən “Asan dil-yeni lisan” məqaləsində *“mətbuatın təsisindən məqsəd əhaliyə dil öyrətmək deyil, əhəlinin bildiyi və*

²³ Şimşir, Ş. Mehmet Emin Resulzade: Hayatı ve şahsiyeti / S.Şimşir. – İstanbul: Doğu kütüphanesi, - 2002, - s.92

danışdığı bir dillə dirilik mübarizəsində möhtac olduğu şeyləri öyrətmək idi”²⁴ fikri önə çəkilmişdir. Rəsulzadənin milli dil və milli təfəkkürlə bağlı görüşlərini ən yaxşı ifadə edən fikir elə bu sətirlərdədir. Onun 1913-cü ildə “Şəlalə” jurnalında mövzu ilə bağlı “Yeni lisançılar və türkçülər” və “Dil ictimai mühüm bir amil” adlı məqalələri də tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Rəsulzadənin bir publisist kimi milli təfəkkür uğrunda apardığı mübarizədə “Dirilik” jurnalındakı məqalələri xüsusi yer tutur. Dili millətləri bir-birindən ayıran ən böyük əlamət adlandırılan müəllif çar Rusiyasının əsarətində olan millətə, eləcə də digər türkdilli xalqlara ruslarla heç bir müştərək mənəvi bağların olmadığını, dilimiz başqaysa, biz başqa ağacların budaqlarıyıq fikrini ötürmüşdür. Paraqrafda önə çıxarılan daha bir məqam M.Ə.Rəsulzadənin ümmətçiliyin fikrimizi işğal etdiyindən milli türk mədəniyyətinin qazandığı uğurları belə müsəlmanlığa bağlandığına təəssüfünü bildirməsidir. Məhəmməd Əmin bəyin toxunduğu milli dirilik məsələsi bu gün də aktualdır. Avropanın abadlığı ilə müqayisədə islam aləmini dünyanın ötəri bir yer olması fikr ilə xarabaya dönmüş bir karvansaraya bənzədən Rəsulzadə millətin diriliyinin öz hüquq və namusunu mühafizə edə biləcək qədər güclü olmasında görmüşdür. Görünür illər sonra Cümhuriyyətin himnində yer alan “namusunu hifz etməyə” misrası da Rəsulzadənin bu fikrindən qaynaqlanmışdır.

İkinci paraqrafda M.Ə.Rəsulzadənin “Bəsirət” qəzetinin 1914-cü ildə ilk nömrəsində çap edilən “Bəsirət gərək” adlı məqaləsi tədqiqata cəlb edilmiş, “Kənd müəllimləri və müəllimsizlik”, “Bizdə maarif işi”, “Bələyə qarşı”, “Cəmiyyətlərimiz” və s. daha çox milli təfəkkürün formalaşmasında rolunu oynayan təhsil və maarif mövzusunda məqalələri araşdırılmışdır.

M.Ə.Rəsulzadənin 1915-ci ildə indiki dilimizə yaxın, təmiz türk dilində nəşr edilən “Açıq söz” qəzeti çar Rusiyanın qarşısına milli kimliyin təsdiqi kimi çıxmışdır. Volqaboyu müsəlmanlarının malik olduqları Aliyə mədrəsəsinin on illik yubileyi haqqındakı “Bir mədrəsənin bayramı” məqaləsində o, milli məktəblərin əhəmiyyətini

²⁴ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri [5 cildə] / M.Ə.Rəsulzadə. –Bakı: Şirvanəşr, - c.2.- 2001. - s. 221

tapdıqları od sönəndə bir daha yandırmaq imkanı olmayan ibtidai insanlar üçün ocağın əhəmiyyəti ilə bərabər tutmuşdur. M.Ə.Rəsulzadənin Türkiyədəki araşdırıcılarından olan professor Əli Yavuz Akpınar “Azəri ədəbiyyatı araşdırmaları”nda yazır: *“Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən çıxarılan “Açıq söz” qəzeti də Azərbaycanda Türkçülük fikrinin inkişafında önəmli bir rol oynamış, ədəbi dilin Türkiyədəki sadələşmə cərəyanının bir bənzəri olaraq uyğun bir Azərbaycan Türkcəsi olması üçün mücadilə etmişdir”*.²⁵

“Cümhuriyyət Parlamentində və “Azərbaycan” qəzetində M.Ə.Rəsulzadənin ədəbi dilin inkişafı istiqamətində fəaliyyəti” adlı üçüncü paraqrafda M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycan” qəzetində dərc edilən məqalələri haqqında məlumat verilmiş, 31 mart qətliamını Vorfolomey gecəsinə bərabər tutan müəllifin tarixi-siyasi mövzuda qələmə aldığı, özünəməxsus üslubu-bədii təfəkkürünün ifadəsi əks olunan “Unudulmaz faciə!” başlıqlı məqaləsi tədqiqata cəlb edilmişdir.

O, Cümhuriyyət parlamentində bütün teleqrafların türkcəyə tərcümə edilib oxunmasını təklif etmişdir. Onun Parlamentdəki çıxışları publisistikanın bir qolu olan siyasi nitq nümunələrindəndir. Onun tarixə düşən nitqlərində özünə məxsus üslubu-öz dediyinə inandığından başqalarını da inandırmaq gücü, dilinin gözəlliyi, obrazlılığı da bu paraqrafda araşdırılmışdır. Bakının qurtuluşunun ildönümündə Məhəmməd Əmin bəyin “Azərbaycan” qəzetində siyasi publisistika janrında bədii cəhətdən də çox zəngin olan “Haqq yerini tutan gün” adlı məqaləsi tədqiqata cəlb edilmiş, Nuru Paşanın şərəfinə verilmiş ziyafətdəki nitqinə nəzər salınmışdır. Üzeyir bəy yazırdı ki, Milli Şuranın Sədri Məhəmməd Əmin bəy *“Siyasi üfüqdə qara buludlar görünən kimidir, lakin bu qara buludlara qarşı Nurularımızın zülmətqovan nuru vardır”-dedikdə bütün məclis əhli ayağa qalxıb Paşa həzrətlərini xüsusi bir təzimlə alqışlamağa başladılar*”.²⁶ Azərbaycanın dost və düşmənlərini nur və zülmət

²⁵ Akpınar, Y. Azeri edebiyatı Araşdırmaları / Y.Akpınar.-İstanbul: Degah yayınları, - 1994, - s. 94

²⁶ Yaqublu, N. Cümhuriyyət qurucuları / N.Yaqublu. – Bakı: Nurlar NPM, - 2018, - s. 407

kimi qiymətləndirən Məhəmməd Əmin bəyin bu siyasi nitqində də sanki bir şeir parçasından süzülüb gələn bədii çalarlar görünür.

Məhəmməd Əmin bəyin Azərbaycan tarixinin elmi şəkildə öyrənilməsinin vacibliyini vurğulayan “Azərbaycan paytaxtı” başlığı altında elmi-tarixi məqalələri “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində yer almışdır. S.Aşurbəyli Rəsulzadənin Bakı və neft mədənləri haqqında verdiyi bəzi məlumatlara ilk dəfə məhz onun məqaləsində rast gəldiyini qeyd etmişdir. Bakıda Darülfünun açılmasını sonraya saxlamaq istəyən parlament üzvlərinin etirazlarına rəğmən M.Ə.Rəsulzadənin 100 tələbənin xaricə oxumağa göndərilməsilə yanaşı, ölkə daxilində elm ocağının yaradılmasını vacib saydığı çıxışı tədqiqata cəlb edilmişdir. Yeni yaranmış dövlətin mənəvi dayaqlarını möhkəmləndirmək, dövlətçilik və istiqlal məfkurəsini xalqa ötürmək missiyası həm də ədəbi cəhətin üzərinə düşdüyündən M.Ə.Rəsulzadə “Azərbaycan” qəzetində dövrün yazıçı və şairlərinə müraciət etmiş, Cümhuriyyət dönəmində millətin inkişafı üçün önəmli olan bütün məsələləri Parlament qarşısında qaldırmış, “Azərbaycan” qəzetindən tribuna kimi istifadə etmişdir.

“M.Ə.Rəsulzadə İran türklərinin tarixi taleyi və milli özünüifadəsinin problemləri haqqında” adlanan dördüncü paragrafda 1909-cu ildə “Tərəqqi” qəzetinin müxbiri kimi İrana səfər edən M.Ə.Rəsulzadənin “İran məktubları” silsilə məqalələri tədqiqata cəlb edilmişdir. Həmin dövrdə Səttarxanla görüşündə dörd sual-cavabdan ibarət olan müsahibəsindən onun həm İrandakı ictimai-siyasi vəziyyət, həm də Səttarxanın apardığı mücadilə ilə yaxından tanışlığı aydın görünür.

Məhəmməd Əmin bəy “Qərribə bir boykot” adlı məqaləsində din birliyi adı altında Azərbaycana hər zaman cəhalət ötürən, müstəqilliyimizə qısqançlıqla yanaşan İranda ermənilərin istibdaddan heç vaxt zərər görmədiyini, firavan həyat sürdüklərini, bütün ölkədə məktəbsizlik problemi varkən, öz məktəbləri, hətta müsəlmanlara girişi yasaq edilmiş bağları olduğunu qeyd edir. İctimai-siyasi mövzuda yazdığı bu məqalədə qaldırdığı məsələ bu gün də aktualdır.

M.Ə.Rəsulzadənin “Yol təəssüratları” silsiləsində müəllifin öz bədii dili, üslubu ilə də diqqəti cəlb edən məqamlar vardır. Rəsulzadə yazır: *“Bir də nəzərinizi alın, ipək yarpaqlarını öz işvəkarlıqlarına*

buraxın da, pəncərəniz altında olan dəryaçaya baxınız. İştə asimanda buraxdığınız ay burada qovaqların saldığı kölgələr arasında olaraq havadakı mənzərəni qopiyə ediyor!..Buraya baxdıqca fikrə dalıyorsunuz. Valeh oluyorsunuz. Elə bil ki, Bakı sirkində oturmusunuz da “Leyli Məcnunə” qulaq asırsınız”.²⁷ Rəsulzadə qələminin qüdrəti ilə heyrətamiz bir tablo yaradır. Bu yerdə onun özünün üslub haqqında dediyi fikirləri xatırlanmışdır. “Məncə böyük mühərrirləri sevdirən üslub deyil, bəlkə müqtədir qələmlər, kəskin fikirlər, dərin nəzərlərdir ki, üslubu bəyəndiriyorlar”.²⁸ Öz müqtədir qələmi ilə kəskin fikirləri belə oxucunu yormadan ona ötürməyi bacarığı M.Ə.Rəsulzadənin üslubunu müəyyənləşdirən, onu başqalarından fərqləndirən şərtlərdəndir.

1911-ci ildə İrani tərk edərək Türkiyəyə gedən M.Ə.Rəsulzadə “Türk yurdu” dərgisində çap edilən “İran türkləri” adlı silsilə məqalələri dördüncü paragrafda ayrıca araşdırılmış, İran türklərinin fars mədəniyyətindəki rolu, bu dildə yazdığı üçün fars mədəniyyətinə aid edilən dünya şöhrətli türk şairləri ilə bağlı xeyli məlumat verdiyi qeyd edilmişdir. Onu narahat edən məsələlərdən biri də əhalinin bir çoxunun türk dilindən uzaq düşməsi, fars dilini önəmsəməsi olmuşdur. Məhəmməd Əmin bəyin “İran türkləri” məqalələr silsiləsində şüəliyin İran türklərini farslaşdırması kimi önəmli bir problemə toxunduğu vurğulanmışdır. Araya məzhəb ayrılığı salan farsların tarix boyu turançılıq məfkurəsini sarsıtmağa çalışması, İranda yaşayan türklərin bütün türk dünyasından qismən də olsa, uzaq düşməsinə səbəb olması məsələsinə toxunan M.Ə.Rəsulzadə yazır: “Şüəlik İran türklərini o qədər farslaşdırmışdır ki, indi onlar kəndilərini türkləşmiş fars, yəni əslən iranlı tələqqi edərlər!”.²⁹

Dissertasiyada M.Ə.Rəsulzadə yaradıcılığının İstanbul dövrünü araşdıran məşhur türk tədqiqatçılarından olan professor Yavuz Akpınarın “İran türkləri” toplusuna yazdığı ön sözündə bu

²⁷ Rəsulzadə M.Ə. [5 cilddə] / M.Ə.Rəsulzadə.-Bakı: Azərnəşr, -c.1. 1992, - s. 345

²⁸ 10.Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri [5 cilddə] / M.Ə.Rəsulzadə. –Bakı: Şirvanəşr, - c.2. -2001. - s. 220

²⁹ 11. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri [5 cilddə] / M.Ə.Rəsulzadə. – Bakı: Şirvanəşr, - c.2. - 2001. - s. 115

məqalələrin günümüzdə də böyük əhəmiyyətini vurğuladığı fikirlər də yer almışdır.

Dissertasiyada M.Ə.Rəsulzadənin İranda yaşayan türklərin tarixi taleyi ilə bağlı məsələlərə siyasi publisistikasına aid edilən “Əsrimizin Səyavuşu” əsərində də toxunduğu da qeyd edilmişdir. M.Ə.Rəsulzadənin bu silsilə məqalələri də onun yaradıcılığının bütün nümunələri kimi hələ də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

“M.Ə.Rəsulzadə millətin formalaşmasında milli düşüncə və ana dilinin rolu haqqında” adlı ikinci fəsil dörd paragrafdan ibarətdir. **“M.Ə.Rəsulzadə türk qövmlərinin şifahi nitqində və yazısında dil təmizliyi və dilin zənginləşməsi haqqında”** adlı birinci paragrafda M.Ə.Rəsulzadənin apardığı Azərbaycan davasının kökündə dayanan milli təfəkkür və dil problemləri araşdırılmışdır. M.Ə.Rəsulzadə başqa dillərdən alınma sözlərin bəzən özünü doğrultmadığını, lazım olduğu mənəni ifadə etməyə gücü çatmadığını qeyd etmişdir. Dildə ehtiyac duyulan hər bir sözün öz evimizdə, ocağımızda danışılan el dilində mövcud olduğunu qeyd edən M.Ə.Rəsulzadənin “Milli dirilik” məqaləsi tədqiqata cəlb olunmuşdur. Müəllifin hər zaman bayatılardan, laylalardan süzülüb gələn, ruhumuzun, qəlbimizin tərcümanı olan dilimizin öz şirinliyini, saflığını qoruyub saxlamağımızın tərəfdarı olduğunu təsdiqləyən, 1914-cü ildən başlayaraq “İqbal”, “Yeni iqbal”, “Açıq söz” kimi mətbu orqanlarda “Qurama” başlığı altında silsilə yazıları, “Oxşama” adlı məqaləsi tədqiqata cəlb edilmişdir.

Rəsulzadə “Niş” imzasıyla yazdığı ilk məqaləsində cəmiyyətdə baş verən müxtəlif ictimai-siyasi hadisələri işıqlandıran kiçik həcmli yazıları bir başlıq altında toplayaraq öz oxucusuna çatdırmaq ideyasının elə evdə, qoca nənəsinin qurama tikdiyini müşahidə etdiyi vaxt yarandığını qeyd edir. Quramanı atası da, anası da türk olan söz kimi dəyərləndirən Məhəmməd Əmin bəy milli dilin qorunmasının, saflaşmasının sadəcə sözdə deyil, həm də əməldə təbliğatçısı idi. 1913-cü ildə məhərrəm ayı ilə bağlı yazdığı “Oxşama” adlı məqaləsində uşaq vaxtı getdiyi məsciddə rövzəxanların oxuduğu növhələri dinləyərkən hər kəsin göz yaşlarına boğulduğuna rəğmən ağlamadığını yazan Rəsulzadə maraqlı bir açıqlama verir. *“Mənə böylə təbii bir ağlamağı ilk dəfə arvad növhələri bəxş etdi. Babam*

ölmüşdü, həyatımızda arvadların oxşaması ucalmışdı. Bu oxşama mərsiyəxanlardan qüvvətli çıxdı. Hay-hay ilə ağladım və özümdən getdim".³⁰ Yad dildə danışılan ən qəmli hekayələr belə gənc Rəsulzadəni ağlada bilmir. Doğma dildə, Azərbaycan türkcəsində deyilən oxşamalar isə onun ruhuna, qəlbinə hakim kəsilir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə təkcə konkret dil haqqında məqalələrində deyil, müraciət etdiyi digər mövzularla bağlı yazılarında da dil məsələsinə toxunmağı özünə borc bilməmişdir.

Onun mühacirətdə çap etdirdiyi "Milli birlik" əsərində dünyada internasional, kosmopolit bir kultürün olmadığı, müştərək türk kultürünün bir-birindən ayrı salınıdığı, gəncliyin qarşısında bu tarixi səhvləri düzəltmək vəzifəsi dayandığı çağırışı təkcə Azərbaycan deyil, bütün türk dövlətləri üçün günlərimizdə də öz aktuallığını itirməmişdir.

"XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda maarifçiliyin yüksəlişi və yeni üslublu təhsil uğrunda mübarizədə M.Ə.Rəsulzadənin rolu" adlı ikinci paragrafda M.Ə.Rəsulzadənin "Şərqi-Rus" qəzetində çap edilmiş məqalələri tədqiqata cəlb edilmişdir. Müəllif millətin savadsızlıq, cəhalət üzündən geridə qaldığından, milli oyanışının yalnız maariflənmək yolu ilə aradan qaldırıla biləcəyindən, təhsilin mühüm rolundan danışan birinci məqaləsində Azərbaycan türkcəsində işıq üzü görən qəzetin davamlı olması üçün allaha şükür və dua etmiş, qəzetin 19-cu nömrəsində çıxan "Hümmət və qeyrət vaxtıdır" adlı məqaləsində yalnız məktəblər açmaq, xeyriyyə cəmiyyətləri təsis etməklə milləti ağır durumdan çıxarmağın mümkünlüyünü bildirmişdir. M.Ə.Rəsulzadənin "Şərqi-Rus"dakı "Öz müxbirlərimizdən" başlıqlı sonuncu məqaləsi alimlər hər zaman diri, cahillər isə ölüdür fikrini ifadə edən şeir parçasıyla başlayır. M.Ə.Rəsulzadənin bu qaranlıqdan qurtulmağın yolunu hələ ki, yalnız dini elmləri tədris edəcək ruhani məktəblərin açılmasında görməsi fikri önə çəkilməmişdir. Mədrəsələrdə yetişən ruhanilərin savadsız mollaları və fanatizmi sıxışdırıb aradan çıxaracağına ümid edən Rəsulzadə maarifçiliyin əlifbasından

³⁰ Rəsulzadə, M.Ə. Əsərləri. [5 cildə] / M.Ə.Rəsulzadə. – Bakı: Şirvanəşr, - c.2. - 2001. - s. 273

başlamaq istəmiş, “Müxəmməs”ində də xudanın qafil insanlara düşmən olduğundan “Quran”ı nazil etdiyindən, hər işin elmlə başa gəldiyindən yazırdı. Bu paraqrafda M.Ə.Rəsulzadənin sonradan “Dəvət” qəzetində hər zaman “şeytan yuvası” adlandırdığı Rusiyanın iki xalq arasında saldıdığı ədavəti əks etdirən siyasi mövzuda “Növə”, “İrşad” qəzetində satirik mövzuda yazdığı “Qara pul”, “Füyuzat” jurnalında “Həsbi-hal” kimi şeirləri də nəzərdən keçirilmişdir. İlk şeirlərində maarifçilik ideyaları yaymaq istəyən müəllif az sonra ictimai-siyasi mövzulara toxunmuş, “Həsbi-hal” şeirində isə sanki öz həyat yolunu müəyyənləşdirmiş, millətin istiqlalı uğrunda mübarizədən çəkinməyəcəyini ifadə etmişdir. Demək ki, Rəsulzadə təkcə publisistikasıyla deyil, siyasi fəaliyyəti ilə də xalqı tədrisən bütün mərhələlərdən keçirərək onu arzusunda olduğu məqama çatdırmağı bacarmışdır. Nəhayət, Parlamentin açılışında üçrəngli Azərbaycan bayrağını göstərərək mənə buna iman edərəm deyib illərdən bəri apardığı mübarizənin gerçək və uca məramını açıqlamışdır. Ömrünün sonlarında Azərbaycanın istiqlalına həsr etdiyi “Mayıs duyğuları”nı isə onun şeir yaradıcılığının zirvəsi hesab etmək olar.

M.Ə.Rəsulzadə 1914-cü ildə “Bəsirət” qəzetində “Kənd müəllimləri və müəllimsizlik” məqaləsində Bakıda da müəllim hazırlayan bir təhsil ocağının yaranmasının vacibliyi məsələsinə toxunmuşdur. O, “Açıq söz” qəzetində də məktəblərin milliləşməsi və bütün Rusiya ərazisində olan millətlər kimi Azərbaycanda da türkcənin tədris olunmasının vacibliyi ilə bağlı məqalələr yazmışdır.

Bu paraqrafda Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin mühacirətdə Cümhuriyyətin məktəb və maarif siyasəti, bolşevik işğalından sonra Azərbaycanda türk kökənli tələbələrin sayı ilə bağlı faktları araşdırdığı, ali məktəblərin türkcələşdirilməsinin yubanmasına, türkcə ilə yanaşı rus dilinin də dövlət səviyyəsində işlənməsinə təəssüf etdiyi məqalələr də təhlilə cəlb edilmişdir.

“Firidun bəy Köçərlinin “Balalara hədiyyə” kitabı haqqında M.Ə.Rəsulzadənin mülahizələri” adlı üçüncü paraqrafda M.Ə.Rəsulzadənin “Balalara hədiyyə” məqaləsi araşdırmaya cəlb edilmişdir. M.Ə.Rəsulzadə kiçik türk oxucusuna hədiyyə edilən bu kitabı bütün türk və islam aləmində görünməmiş “şahkar bir əsər” adlandırmışdır. Resenziya janrında yazdığı bu məqalədə o, təəssüf və

həsədlə başqa mədəni millətlərdə el ədəbiyyatının cild-cild kitablar şəklində toplanıb tədqiq edildiyini qeyd edərək folklorun hər bir millətin taleyində mühüm rol oynadığını bildirmiş, adı çəkilən kitabı öz ilk övladı Lətifə üçün alıb oxuduğunu da xatırlatmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, “Balalara hədiyyə” M.Ə.Rəsulzadənin şəxsi həyatı haqqında kiçik məlumat əldə edə biləcəyimiz az sayda məqalələrindən biri kimi də qiymətlidir. Qızı Lətifə ilə bağlı sətirlərdən anlaşılır ki, o, gərgin işlərinə rəğmən, övladlarını milli ruhda, öz soy-kökünə bağlı insanlar kimi yetişdirmək üçün onlarla ciddi şəkildə məşğul olmuşdur.

Folkloru millətin uşaqlıq çağıyla müqayisə edən M.Ə.Rəsulzadə həmin məqaləsində “Balalara hədiyyə”nin qüsurları haqqında da söz açmış, kitabda türkcə olmayan tərkiblərin işlənməsinə də iradını bildirmişdir. Müəllif bu iradıyla yanaşı Firidun bəy Köçərlinin başladığı bu işin gənc ədiblər, tədqiqatçılar tərəfindən davam etdirilməsinin vacib olduğunu qeyd etmiş, F.b.Köçərliyi sonralar da unutmamış, mühacirətdə yazdığı “Azərbaycan Cümhuriyyəti” kitabının sonunda Azərbaycan qurbanlarından bir listədə mühərrir, üləma və müəllimlər sırasında bolşeviklərin qətlə yetirdiyi bu böyük ziyalını *“Azərbaycan ədəbiyyat tarixini tədqiqilə yeganə məşğul bulunan qiymətdar bir mühərrir, müəllim və alim”*³¹ kimi xatırlamışdır.

M.Ə.Rəsulzadənin bir çox aydınlar kimi Firidun bəy Köçərli ilə məktubları da 1937-ci ildə məhv edilmişdir. “Balalara hədiyyə” isə bu günümüzdə qədər gəlib çıxmış, 1972-ci, 2013-cü ildə yenidən çap edilmişdir. Məhəmməd Əmin bəyin ədəbiyyatşünaslıq irsinin dəyərli nümunələrindən olmaqla həm Firidun bəy Köçərli yaradıcılığının, həm də folklorumuzun uşaq ədəbiyyatına təsirinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyətə malik olan bu məqaləsi ayrıca təhlilə cəlb edilmişdir.

“M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan folkloru və xalq dastanları haqqında” adlı dördüncü paragrafda M.Ə.Rəsulzadənin aşıq sənəti,

³¹ Rəsulzadə, M.Ə. Əsərləri: mühacirət dövrü: Türkiyə, 1922-1929. / topl. nəşrə haz. ön sözü və məqalələrin müəl. lüğəti və izahları tərt. ed. red. N. Yaqublu; - Bakı: Ol – c.1. 2016, - s. 173

folklor nümunələri haqqında elmi və publisistik yaradıcılıq nümunələri tədqiq edilmişdir.

1914-cü ilin fevralında “İqbal” qəzetində Üzeyir Hacıbəylinin “Əsli və Kərəm” operası haqqında eyni adlı resenziyasında M.Ə.Rəsulzadə aşıq, saz musiqisinə diqqət çəkərək yazır: *“Əsli və Kərəm” bir yerə cəm etmiş olduğu Şərqi və Qərbi nəğmələrdən başqa mənə bir şey nöqtəyi-nəzərindən daha çox yarındı. Bu da orada mühüm bir yer tutmuş olan “türk havası”dır, saz havası”*.³²

Məhəmməd Əmin bəy “Əsli və Kərəm”i hətta Şərqdə ilk opera olan “Leyli və Məcnun”dan belə üstün tutduğunun səbəbini məhz buradakı türk ruhu və saz havasına bağlayır. Düşünürük ki, bu müqayisə M.Ə.Rəsulzadənin saz musiqisinə, aşıq sənətinə verdiyi dəyərin təsdiqidir.

Bütün türk dünyasının mənəvi dəyərlərini özündə ehtiva edən “Dədə Qorqud” dastanlarında Qurd obrazı həmin dastanların islamdan xeyli əvvəl yarandığının, hadisələrin baş verdiyi ərazilərdə türklüyün mənəvi gücünün qorunub saxlandığının təsdiqi hesab etmək olar. Məhəmməd Əmin bəyin 1915-ci ildə nəşrə başlayan “Qurtuluş” məcmuəsində yazdığı eyni adlı məqaləsində türklüyün rəmzi olan Qurdla bağlı sətirlər var. O, çar müstəmləkəsi altında olan ölkəsində türkün öz köklərindən ayrı düşməsinin necə böyük fəlakətlərə səbəb olduğunu anlatmaq, milləti öz köklərinə bağlamağa, milli yaddaşı oyaq saxlamağa çalışırdı.

Rusiya ərazisində yaşayan bütün türkdilli xalqların folkloru ilə maraqlanan, mətbuatda işıqlandıran M.Ə.Rəsulzadə tatarların keçirdiyi milli bayram haqqında “Sabantuy” adlı məqaləsində yazır: *“Bu bayram tatarlar üçün bir də ona görə əzizdir ki, sırf millidir. Xaric təsirlərlə gələn dini bayramlar kibi degildir. Burada millətin əsl təbiəti, zati, hardan gəldiyi, nə olduğu biliniyor”*.³³ Məhəmməd Əmin bəy “Açıq söz” qəzetində dərc edilmiş həmin məqalənin sonunda tatarların öz milli adət-ənənələrini bu cür yaşatdıqlarından örnək götürmək arzusunu bildirir.

³² Rəsulzadə, M.Ə. Əsərləri. [5 cildə] / M.Ə.Rəsulzadə.-Bakı: Şirvanəşr,-c.2.-2001, - s. 306

³³ Rəsulzadə, M.Ə. Əsərləri. [5 cildə] / M.Ə. Rəsulzadə. – Bakı : Elm, -c 3. – 2012, - s. 461

Çar Rusiyası öz yerini bolşevik Rusiyasına verdikdə də imperiyanın siyasəti dəyişməmiş, M.Ə.Rəsulzadə bu mücadiləni mühacirətdə davam etdirmişdir. Göründüyü kimi, Məhəmməd Əmin bəyin folklor araşdırmaları heç də təsadüfi deyildir. O, yeraltı və yerüstü sərvətlərimizlə birgə milli mənəvi sərvətlərimizi də yağmalamağa çalışan bolşeviklərin təpkilərinə rəğmən milli dəyərlərimizi gələcəyə ötürmək üçün böyük səylər göstərmişdir.

“Azərbaycan kultür gələnləri”, “Kafkasya türkləri” əsərlərində M.Ə.Rəsulzadə “Koroğlu”, “Şah İsmayıl”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi dastanlarda Azərbaycana məxsus bir özəlliyi, məşhur bayatılarımızda ifadə edilən fikir və hissələrin incəliyini vurğulamışdır.

Buna görədir ki, M.Ə.Rəsulzadənin millətin ruhunu özündə yaşadan folklor araşdırmaları əvəzsiz mənbələrdən sayılmaqdadır.

“M.Ə.Rəsulzadə yaradıcılığında Azərbaycan ədəblərinin milli ideala xidmət nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsi” adlı üçüncü fəsil üç paragrafdan ibarətdir. **“M.Ə.Rəsulzadənin ədəbiyyat haqqındakı araşdırmaları onun milli təfəkkür və milli dil haqqında konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi”** adlanan birinci paragrafda M.Ə.Rəsulzadənin mühacirətdə H.Cavid, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, Ü.Sadiqzadə, Ə.A.Gültəkin kimi ədəblərin yaradıcılığından bəhs etdiyi “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” əsəri tədqiqata cəlb edilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadənin Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmalarında yaradıcılığında vətən və millət sevgisi öndə dayanmış, milli təfəkkürün, istiqlal düşüncəsinin gələcəyə ötürülməsində rol oynamış şair və ədəblər yer almışdır. Onlardan biri Əmin Abid Gültəkinin misralarına Rəsulzadə yaradıcılığında dönə-dönə rast gəlinir.

Rəsulzadə 1953-cü ildə “Azadlıq” Radiosundakı çıxışını da “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərini bitirdiyi məşhur “*Sən bizimsən, bizimsən, durduqca bədəndə can, Yaşa, yaşa, çox yaşa, ey şanlı Azərbaycan!*”³⁴ misraları ilə tamamlayır. Onun millətə doğma

³⁴ Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi / M.Ə Rəsulzadə. – Bakı : Gənclik, -1990, - s. 86

olan o yadigar səsində dinləyə bildiyimiz bu misralar milyon-milyon insanın qəlbində yaşayan istiqlal sevgisinin himni kimi səslənir.

M.Ə.Rəsulzadə vaxtilə çar Rusiyasının köləsi olan, İrandan gələn cəhalətin içində boğulan cəmiyyəti öz acı gülüşləriylə oyatmağa çalışan Mirzə Cəlili ikinci Axundov adlandırmış, "Açıq söz" qəzetində eyni adlı reseziyasında "Ölülər"i M.F.Axundovun əsərlərindən sonra hər zaman diri qalacaq bir dram adlandırmışdı.

Ədəbiyyatın milli təfəkkürün formalaşmasında böyük roluna önəm verən M.Ə.Rəsulzadə çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasəti yeritdiyi vaxtlarda milli şüurun oyanmasına xidmət etmiş klassiklər sırasında komediyaları ilə Azərbaycan ədəbiyyatına azad düşüncə tərzini gətirən, latın qrafikalı türk əlifbası uğrunda mücadilə edən M.F.Axundzadəni şəkilcə də, mənaca da milli və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının qurucusu adlandırmışdır.

Onun araşdırmalarında Azərbaycanın orta əsr şairlərinə də yer ayırdığı, N.Gəncəvi, X.Şirvani, M.Füzuli haqqında araşdırmaları haqqında məlumat verilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan türkcəsini zirvələrə qaldırmış Füzuli haqqında yazırdı: "*Hafiz Divanı farslar üçün nə isə, Azərbaycan türkləri üçün də Füzuli Divanı odur*".³⁵ O, poeziyası ilə milli ideala xidmət edən söz ustadlarından biri-S.Ə.Şirvaninin parlaq maarifçilik ideyalarını da yüksək qiymətləndirmişdir.

M.Ə.Rəsulzadənin əsərlərini fars dilində yazan Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poeması ilə Azərbaycanın milli-mədəni köklərini, türklüyünü özündə əks etdirən bir sənət əsəri yaratmasını yaşadığımız günlərin ən böyük hadisəsi adlandırmışdır.

"M.Ə.Rəsulzadə millətin formalaşmasında seçkin milli şəxsiyyətlərin aparıcı rolu haqqında" adlı ikinci paragrafda Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin milli istiqlal məfkurəsinin formalaşmasında əvəzsiz xidmətləri olmuş H.Zərdabi, N.Vəzirov, Ü.Hacıbəyli, Ə.Ağayev, Ə.Topçubaşı, C.Hacıbəyli kimi şəxsiyyətlər haqqında fikirləri qeyd edilmiş, eyni zamanda məktubları haqqında məlumat verilmişdir.

³⁵ Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri: mühacirət dövrü: Türkiyə, 1922-1929. / topl. nəşrə haz. ön. Sözüün və məqalələrin müəll. lüğəti və izahları tərt. ed. red. N.Yaqublu; - Bakı: Ol. -c. 1. -2016. - s. 45

Qürbətdə Ü.Hacıbəylinin ölümündən təsirlənmiş M.Ə.Rəsulzadənin Moskvada çiyini diktatorun əliylə oxşansa belə, onun milli Azərbaycan varlığının dayaqlarından adlandırması vurğulanmışdır. Üzeyir bəyin müəllifi, Məhəmməd Əmin bəyin isə naşiri olduğu “Türk-rusi və rus-türki lüğəti” də araşdırmaya cəlb edilmiş, kitabda Əli bəy Hüseynzadənin də əməyi qeyd olunmuş, M.Ə.Rəsulzadənin ilk gəncliyində yazdığı “Çəkil bir yanə, sakitləş” şeiri Əli bəyin rəhbərliyi ilə çıxan “Füyuzat” jurnalında işıq üzü gördüyü haqqında məlumat verilmişdir.

Məhəmməd Əmin bəyin çar Rusiyasının zülmü ilə yanaşı erməni vəhşilikləri üz-üzə qalan millətin həm mənəvi, həm fiziki xilasını uğrunda çalışan “Difai” partiyasının yaradıcısı, görkəmli ictimai-siyasi xadim Əhməd bəy Ağayevin fədakarlığını yüksək dəyərləndirdiyi qeyd edilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadənin Ceyhun bəy Hacıbəyli ilə yazışmaları da tədqiqata cəlb edilmişdir. Ceyhun Hacıbəyli M.Ə.Rəsulzadənin həm vətəndə, həm də qürbətdə milli istiqlal uğrunda birgə savaşa uğradığı əqidədaşlarından biri olmuşdur. *“Əzizim Ceyhun bəy! Səndən çoxdandır xəbərim yoxdur. Diplomatik tonla deyil, səmimiyyətlə yazılan məktub həmişə səninki olur”*³⁶.

Mühacirətdə vətən davası aparan Rəsulzadə əqidə dostu Süleyman Təkinərə məktubunda yazırdı: *“Əziz yurddaş Süleyman Təkinər!*

27 aprel-milli matəm münasibəti ilə göndərmiş olduğunuz başsağlığı yazısını aldım. Hissiyatınıza görə təşəkkür edirəm; acılarımız ümumdür. Yenidən gerçəkləşəcəyini umduğumuz bir may gününü sevdiyimiz və həsrətində olduğumuz Azərbaycanda birlikdə yaşayacağıq, inşallah”.³⁷ Azərbaycanın istiqlalını yenidən görmək onlara nəsb olmasa da, XX əsrin sonlarında xalq bu sevinci yenidən yaşamış, M.Ə.Rəsulzadənin apardığı Azərbaycan davasının millətin taleyində necə mühüm rol oynadığı təsdiqlənmişdir. Bu irsin

³⁶ Rəsulzadə, M.Ə. Məktublar. Şəfəbəyçilik. / tərt. ed. ön söz müə. A. Balayev; - Bakı : Kitab Klubu. -2017, - s. 58

³⁷ Mühacirət irsimizdən: Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin otuz məktubu / tərt.ed.ön söz, qeyd və şərhlərin müə. F.Cabbarov; - Bakı: CBS, - 2018, - s. 27

öyrənilməsində ədibin mühacirətdəki dostları ilə yazışmaları-epistolıyər janra aid edilən məktubları da tədqiqatə cəlb edilmişdir.

“Nizami Gəncəvinin milli mənsubiyyəti və yaradıcılığında Azərbaycan ruhu M.Ə.Rəsulzadə araşdırmalarında” adlı üçüncü paraqrafda M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafıyası tədqiqatə cəlb edilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə bu əsərində şairin dünya ədəbiyyatındakı yeri haqqında danışarkən Sədi Şirazinin Nizamidən beyt və misralar iqtibas etdiyini, Hafiz Şirazinin öz “Mügənninamə”sində Nizamidən bəhs etdiyini, Əbdürrəhman Caminin Nizamini öydüyünü, Hilali Cığatainin Nizami haqqında beytlər yazdığını xatırlatmışdır.

Şairin Avropada öyrənilməsinə gəlincə, Rəsulzadə Dr.Vilhelm Baxerin 1871-ci ildə çap olunan əsərində Hötenin, P.Hornun Nizami şeirlərinə dəyər verməsi, E.Braunun “İran ədəbiyyatı” adlı əsərində Nizami haqqında fikir bildirməsi, London universitetinin professoru S.E.Vilsonun Nizamini Şekspir və Petrarka ilə eyni tutması, fransızlardan Barbye de Meynarın Nizami yaradıcılığını araşdırması, İtalo Pizzinin “Fars poeziyasının tarixi” əsərində Nizamının “Bəhram Gur”u ilə Bokkaçonun “Ameto”su arasında oxşarlıq görməsi haqqında məlumat vermişdir .

Nizamının Qum şəhərində doğulduğunu iddia edən fars şoviniətlərinin iddialarına tutarlı cavab olaraq M.Ə.Rəsulzadənin öz monoqrafıyasında bəlli misraların əsərə sonradan əlavə olunduğunu təsdiqləyən ilkin nüsxələrini əlavə etməsi haqqında məlumat verilmişdir. M.Ə.Rəsulzadə XVIII əsrdə Avropanın bir hissəsində fransız dilinin elm və ədəbiyyat dili olduğundan bir çox avropalı yazıçıların bu dildə yazdığı faktını xatırlatmış, lakin əsərin yazıldığı dildən daha çox ruhuna, “məzmun və mənəviyyatı”na önəm verdiyini, Nizamidə fars təəssübkeşliyi əksinə, türklüyə rəğbətini qeyd etmiş, şairi farslaşdırmağa cəhd edən Dəstgirdini tənqid etmişdir.

Dissertasiyada M.Ə.Rəsulzadənin ara-sıra müraciət etdiyi şeir yaradıcılığının bu əsərində də yer aldığı, özünəməxsus üslubunun özünü göstərdiyi qeyd edilmişdir.

Dissertasiyada M.Ə.Rəsulzadənin monumental əsərini Nizamiyə həsr etməsinin səbəbləri də araşdırılmış, onun Nizamının

Azərbaycan türkü olduğunu sübut etməklə həm şairi farslaşdırmaq istəyənlərə, həm də ruslaşdırma siyasəti apararı işğalçılara Azərbaycan xalqının qədim dövlətçilik ənənəsinə, zəngin mədəniyyətə malik olduğunu, Nizami kimi dahilər yetirdiyini xatırlatmaq istəyi, digər tərəfdən, siyasi təlatümlər üzündən yaşada bilmədiyi ədalətli dövlət idarəçiliyini məhz Nizami yaradıcılığında tapması fikirləri irəli sürülmüşdür.

M.Ə.Rəsulzadənin sovet tədqiqatçılarının yürütdüyü fikirlərə rəğmən şairin arzuladığı dövlət və sovet cəmiyyəti arasında paralellər aparması, sovetlər birliyindəki allahsızlığın, yalana söykənən təbliğatın, qanlı polis rejiminin, casusluğun önə çəkilərək dünyanı bürüyəcək fitnə yuvası adlandırdığı qeyd edilmişdir. Dissertasiyada həmçinin M.Ə.Rəsulzadənin bu əsərində siyasi baxışlarını da ifadə etməsi, qan üzərində qurulan sovetlər birliyinin işğalçı mahiyyətini də açıb göstərməsi, “Nizaminin görüşü ilə rus bölməsi”ndə sovet nizamişünaslarının bilərəkdən üzərindən sükutla keçdiyi Nizaminin rusluqla bağlı xalqın yaddaşında iz buraxmış olduğu rus quldurlarının basqınlarının şairin əsərində əks olunduğunu, Nizaminin rus şahzadəsi üçün məhz qırmızı qəsr ayırdığını qanlılıq işarəsi kimi qeyd etməsi araşdırılmışdır.

Dissertasiyada həmçinin M.Ə.Rəsulzadənin Bertels, akademik H.Arashı, professor Ə.Ağayev kimi sovet nizamişünaslarının ideoloji basqı altında Nizami yaradıcılığında kommunizmin şərtləri axtarmaq cəhdlərini tənqid etməsi, öz monoqrafiyası ilə nizamişünaslıqda yeni istiqamət yaratması fikri yer almışdır.

Dissertasiyanın **Nəticə** hissəsində tədqiqat boyu aparılan araşdırmalardan əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər aşağıdakı qaydada ümumiləşdirilmişdir:

– M.Ə.Rəsulzadənin istiqlal uğrunda apardığı mübarizə düşüncələrdə kök salması və Azərbaycanda Cümhuriyyətin qurulması ilə nəticələnmiş, onun bu dövrdəki fəaliyyəti Parlamentin orqanı olan “Azərbaycan” qəzetində öz əksini tapmışdır.

– M.Ə.Rəsulzadənin İranda yaşayan türklərin tarixi, coğrafiyası, ictimai-siyasi həyatı, mədəniyyəti və ədəbiyyatı haqqında zəngin

mənbə sayılan “İran türkləri” adlı məqalələri bütün türk dünyasında maraqla qarşılanmışdır.

– “Əsli və Kərəm” operasındakı türk ruhu, türk havasına görə onu “Leyli və Məcnun”dan belə yüksək qiymətləndirən M.Ə.Rəsulzadə aşiq sənəti və folklorun milli ruhun oyanışında mühüm rolunu qeyd etmişdir.

– Məhəmməd Əmin bəy təkcə Azərbaycanda deyil, çar Rusiyasının əsarətində olan bütün türk xalqları arasında milli təfəkkürün oyanması və milli dilin saflığının qorunması uğrunda mübarizə aparmış, “İqbal”, “Yeni iqbal”, “Açıq söz” qəzetlərində bu yöndə məqalələrlə çıxış etmişdir.

– M.Ə.Rəsulzadə maarifçilik və milli təhsilin formalaşması uğrunda mübarizə aparmış, “Şərqi-Rus kimi mətbuat orqanlarında uşaqların təhsilə cəlb edilməsi, yeni üslublu məktəblərin açılması kimi mövzuları işıqlandırmışdır.

– Çar Rusiyası dövründən maarifçilik uğrunda mübarizə aparan M.Ə.Rəsulzadə bolşevik işğalından sonra, mühacirətdə ikən ruslaşdırma siyasəti aparılan vətəndə təhsillə bağlı mövzuları diqqət mərkəzində saxlamışdır.

– M.Ə.Rəsulzadə mühacirətdə də “Açıq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Koroğlu”, “Dədə Qorqud dastanları” haqqında məqalələr yazmış, türk dünyasının orta q ədəbi abidəsi olan folklor nümunələrimizlə bağlı ciddi araşdırmalar aparmışdır.

– M.Ə.Rəsulzadə “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərində öz ədəbi görüşlərini ifadə etmiş, həm mühacirətdə, həm sovet Azərbaycanında yazılan əsərləri tədqiqatə cəlb etməklə həmin dövr haqqında geniş təsəvvür yaratmış, milli təfəkkürlü yazıçı və şairlərin yaradıcılığını araşdırmaqla yetişməkdə olan gəncliyə ötürməyə çalışmışdır.

– Ədəbi və publisistik yaradıcılığında olduğu kimi, “Azərbaycan şairi Nizami” monoqrafiyasında da M.Ə.Rəsulzadənin siyasi baxışları yer almışdır. O, “Azərbaycan şairi Nizami” əsərində “Nizaminin görüşü ilə rus” bölməsində şairin ruslara münasibətini göstərmiş, Nizaminin rus gözəlinə məhz qırmızı qəsr ayırmasını qanlılığa işarə olduğunu qeyd etmişdir. Sovet nizamişünaslarının bilərəkdən üzərindən sükutla keçdiyi bu məqamlara toxunan, ideoloji

basqı altında çalışın, Nizaminin “cənnət şəhəri”ni sovetlər birliyi ilə müqayisə edən, şairin arzularının, ədalətli cəmiyyət axtarırlarının sovet dövründə gerçəkləşdiyini iddia edən sovet tədqiqatçılardan fərqli olaraq nizamişünaslıqda yeni bir cığır açmışdır.

– Məhəmməd Əmin bəy ilk dəfə olaraq N.Gəncəvi yaradıcılığında türklüyün parametrlərini - Azərbaycanca xas olan atalar sözü və zərb-məsəllər, milli düşüncəmizin ifadəsi olan obrazlar sistemini, şairin yaradıcılığındakı türk ruhunu önə çıxarmışdır. Ədib monoqrafiyanın sonuna əsərin ilkin nüsxələrini əlavə etməklə Nizamin Qum şəhərində doğulduğunu göstərən misraların “İqbalnamə”yə sonradan əlavə olunduğunu göstərmiş və şairi farslaşdırmaq istəyən İran tədqiqatçılarna onun bir Azərbaycan türkü olduğunu sübut etmişdir.

Dissertasiya işinin mövzusuna dair dərc olunmuş elmi əsərlərin siyahısı:

1. Azərbaycan həsrəti (monoqrafiya). – Bakı: Ol, – 2013, – 72 s.
2. Uzaqdakı yaxınlar (monoqrafiya). – Bakı: MBM, – 2015, – 144 s.
3. Rəsul Rəsulzadəyə məktub (monoqrafiya). – Bakı: Ecoprint, – 2017, – 56 s.
4. Vətən ayrısı Rəsulzadələr (monoqrafiya). – Bakı: Ecoprint, – 2018, – 220 s.
5. Ədəbiyyatşünas alim M.Ə.Rəsulzadənin dövlətçilik niyyətləri // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2020, № 2 (114), – s.369-375
6. Firudin bəy Köçərlinin “Balalara hədiyyə” kitabı haqqında M.Ə.Rəsulzadənin mülahizələri // – Bakı: Elm və təhsil, Risalə, Araşdırmalar toplusu, – 2020 (19) №2, – s.145-156.
7. M.Ə.Rəsulzadənin Azərbaycan milli tərəkürünün formalaşması və milli dilin saflığının qorunması yolunda bir ədib və siyasi xadim kimi çalışmaları // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2020, №7, s.231-245.
8. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Azərbaycan milli tərəkürünün formalaşması və milli dilin saflığının qorunması yolunda ədib və siyasi xadim kimi çalışmaları // “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin milli özünütəsdiqdə və Mərkəzi Asiyadakı

- mədəni tərəqqidə yeri” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans. – Bakı: – 23-25 dekabr – 2020, – 305-306 s.
9. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin milli mübarizədə məsləkdaşları // – Bakı: – Filologiya məsələləri, – 2020, №11, – s.307-316
 10. Nizami Gəncəvi yaradıcılığının öyrənilməsi Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin tədqiqatlarında // – Bakı: Elm və təhsil, Risalə, Araşdırmalar toplusu, – 2020, (18) № 1, s.73-83.
 11. National thoughts in the articles of Mohammad Amin Rasulzadeh published in “Sharqi-Rus” newspaper // – Київ. Філологічні науки на перехресті культур і цивілізацій: Актуальні питання. – 2020, – 27-28 листопада, – с. 123-126.
 12. Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin Azərbaycan Nizamişünaslığında yaratdığı model // “Nizami Gəncəvinin əsərləri Azərbaycan xalqının etnogenezisinin Qafqaz və Türk dünyası kontekstində öyrənilməsində ədəbi və tarixi mənbə kimi” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans. – Bakı: – 7 may, – 2021, – səh.24-27.
 13. Mohammad Amin Rasulzadehs reserches on Azerbaijani literature // – Київ. Актуальні питання гуманітарних наук. – 2021, – Вып 35, – том 1, – с.99-103.

Dissertasiyanın müdafiəsi **“29” sentyabr 2023-cü il** tarixində **saat 14⁰⁰**-da Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.31 - Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi, 53. AZ 1001.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat *“16” avqust 2023-cü il* tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.08.2023

Kağızın formatı: A5

Həcm: 39 949

Tiraj: 100